بەشی چوارەم

ڕەوتی نویێو هاوچەرخی ئیسلامی

((بردنەکان))ی میسری لە کتێبی
(الأحزاب والحركات والجماعات الإسلامية)
ئەویش بە سەقەتکردنو پاش سەقەتکردن
قسەکردن لەسەر بابەتەکان
وەك ((پسپۆڕێك))

میسری لە لاپەڕە(١٨٤)ی کتێبەکەیەوە دەستدەکات بە سوودوەرگرتن لە کتێبەکەی دکتۆر فەیصەل دەرڕاجو جەمال باروت: الأحزاب والحركات والجماعات الإسلامية.

ئەو دوانە ئامادەکاری کتێبەکەن کە لەلایەن چەند کەسێکەوە نووسراوەتەوەو کە یەکێکیان جەمال بارووتە. ناوبراو بەشە یەکەمەکانی هەردوو بەرگی یەکەمو دووەمی نووسیوە، میسریش سوودی لەوەی بەرگی یەکەم وەرگرتووە بۆیە بەدرێژایی ئەم باسەمدا ناوی (باروت) بەکاردەهێنم بۆ ئاماژەکردن بۆ کتێبەکە.

وتم میسری سوودی لەو کتێبە وەرگرتووە، بەڵام ئەو هەروەکو سەرچاوەکانی تر بە سوودوەرگرتن نەوەستاوەتەوەو کاری ((بردن))یشی لەگەڵدا کردووە. جگە لە ((بردنیش)) میسری بەئارەزووی خۆی زانیاری هەڵدەبژێرێت.. بەئارەزووی خۆی واتە ئەوەی مەبەستێتی، ئەویش لە یەك مەبەستدا کورت دەبێتەوە کە دروستکردنی وێنەیەکی ناشیرین بۆ کۆمەڵە

ئیسلامییەکانو بەتایبەتی کۆمەڵەی ئیخوانی موسلمین. هەروەکو لەسەرەتای ئەم کتێبەشدا باسم کردبوو ئەم کارە بریتییە لە گێلکردنی خوێنەر هەر وەك هەر کارێکی تری هەڵبژاردنی بەئارەزوو. ڕەنگە میسریش ئەنجامەکەی پێکابێت بەڵام زەرەرمەند خوێنەری نەشارەزایە کە فیکرەیەکی بۆ دروست دەبێت لەبارەی سەردەمێكو لەبارەی کەسانو لایەنی کارای ناو ئەو سەردەمە .. فیکرەیەکی سادە وای لێدەکات هەڵوێستێکی سادەی هەبێت.. سادەش‌و ناتەواویش.

وەك وتم میسری لە لاپەڕە(١٨٤)ـەوە دەستدەکات بە ((سوودوەرگرتن)) لە کتێبی (الأحزاب والحركات..). کتێبەکە لە بەشی یەکەمی ئەو بەرگەدا باسی نەهێشتنی خیلافەتی عوسمانی دەکات تا دەگاتە دروستبوونی کۆمەڵەی ئیخوانی موسلمین کە لە بەشەکانی تردا بەدوورودرێژی باسی دەکات. میسریش کە شوێنیکەوتووە بەهەمان شێوە باسی ئیلغاکردنی خیلافەتی عوسمانی دەکاتو بەهەمان تەرتیبو زانیارییەکانی (باروت) کاتی باسەکە دەگەیەنێتە سەرەتای دروستبوونی ئیخوان.

(باروت) لە دوا دێڕەکانی ئەو بەشەدا پاش باسکردنی جیاوازیی نێوان سەلەفیەتی ئیسلامیی ڕۆژهەڵات، کە (محمد رشيد رضا) کەسی دەرکەوتووی بوو، باسی بۆچوونەکانی (عبدالحميد بن باديس) دەکات کە بە (لاهووتیەتی تەحریری مەغریبی–مەغریبی: واتە ڕۆژئاوای جیهانی عەرەبیو ئیسلامی) ناویان دەبات دەڵێت کە دامەزراندنی کۆمەڵەی ئیخوان بریتی بوو لە بەدەزگابوونی بزوتنەوەی سەلەفیەتە ڕۆژهەڵاتییەکە(ل٣٧) میسریش لە دوادێڕەکانی ئەو بەشەی کتێبەکەیدا (ل٢٠٠) دەنووسێت:

((مەبەستی سەرەکی لەم بەراوردکردنە (لە نێوان بن بادیسو ڕەزا/

ف.ق) ئەوە بوو خوێنەر تا ڕادەیەك لە ناوەرۆكی گوتاری ئوسووڵی تێبگا كە یەكێكی وەكو (موحەممەد رەشید ڕەزا) چۆن چۆنی لەدوای هەرەسی دەوڵەتی خیلافەتەوە پیادەی كردووە، بەتایبەتی ئەو تێزەی كە پەیوەندیی هەیە بە سروشتی دەوڵەتو شێوەی دەسەڵاتی ئیسلامەوەو دوای خۆی بووە گوتاری بزوتنەوەی (ئیخوانولموسلمون)و لەبەرگێكی تردا فیكری ئوسووڵیەتی بەرهەم هێناوە)).

ئەو خوێنەرەی كە میسری دەیەوێت لەناوەرۆكی وتاری ئوسووڵی تێبگات پێویستە ئەوەش تێبگات كە چۆن چۆنی میسری دەستی بەسەر بەرهەمی خەڵكی تردا گرتووە.

بەكورتی ئەمە چۆن چۆنیی شوێنكەوتنی بارووتە لەلایەن میسرییەوە، بە سوودوەرگرتنو ((بردن))ـەوە:

بارووت باسی تەوژمەكانی ناو دەوڵەتی عوسمانی دەكات، میسریش باسیان دەكات، بارووت باسی نەهیشتنی خیلافەتی عوسمانی دەكات، میسریش باسی دەكات، بارووت ئینجا باسی كاردانەوەی ئەزهەر دەكات، میسریش دوای ئەوە باسی دەكات.. زنجیرەكەش بەردەوام دەبێت: ئیدیعاكردنی خیلافەت لەلایەن مەلك حسێن، هەوڵی مەلك فوئادی میسر بۆ خەلیفە بوون، باسكردنی بۆچوونەكانی (ڕەزا) لەبارەی خیلافەتەوە، باسی ئەو حزبەی كە (ڕەزا) بیری لە دامەزراندنی دەكردو بەتەمابوو مستەفا كەمال (ئەتاتورك) بچێتە ناویەوە، ڕەزاو بزوتنەوەی نەتەوایەتی، باس لە(عەلی عەبدولڕازق)و كتێبەكەی، باسی جیاوازیی نێوان بۆچوونەكانی ڕەزاو بن بادیس، كۆتاییش چەند دێڕێك بۆ ئامادەكردن بۆ بەشی داهاتوو ئەویش دامەزراندنی كۆمەڵەی ئیخوانی موسلمین.

بەم شێوەیە میسری پێ بەپێی شوێنی باروووت کەوتووەو لەو شوێنەکەوتنە لەبیرینەچووە دوو شت بکات:

١– سەرچاوەکانی بارووت ((ببات)).

٢– هەندێك داهێنانو قسەی خۆی زیاد بکات.[1]

هەروەکو سەرچاوەکانی تر ناکرێت بڕگە بە بڕگە بەراوردیی نێوان ئەوەی باروووتو میسری بخەمە بەردەم خوێنەر بۆیە ناچارم چەند شتێك هەڵبژێرم:

١– بارووت باسی ڕێککەوتنی ئاگربەستی ٣٠ی تشرینی یەکەمی ١٩١٨ دەکات (لە نێوان دەوڵەتی عوسمانو هاوپەیمانان)و هەڵهاتنی سەرکردایەتیی نەتەوەیی تۆڕانی لە تورکیاو هەڵوەشانی کۆمەڵەی ئیتتیحادو تەرەقیو دامەزراندنی کۆمەڵەی بەرگری لە مافەکانی ئەنادۆڵو ڕۆمللی لەلایەن مستەفا کەمالەوە کە زۆربەی کورسییەکانی ئەنجوومەنی نیشتمانیی بەدەستهێنا (ساڵی ١٩٢٠)و بڕیاردان لەسەر پەیمانی میللی (نەتەوەیی) یاخود پەیمانی ئەنقەرە بۆ ڕزگارکردنی هەموو ئەو ناوچانەی زۆرینەیەکی عوسمانیی موسڵمانیان تێدا دەژیاو سەربەخۆبوونیانو یەکگرتنیان لەژێر دەسەڵاتی سوڵتانی عوسمانی بەڵام سوڵتان لەلایەن خۆیەوە کۆمەڵەکەی هەڵوەشاندو هێرشی چەکداری بردەسەر .. تاد. (بارووت، لاپەڕە ١٦).

میسری (ل١٨٦–١٨٧) ئەمانە نەقڵ دەکات (بەڵام لەجیاتی تشرینی

---

[1] سەرچاوەیەکی تر لەو لاپەڕانەدا هەیە کە میسری زۆر ناوی دەبات ئەویش (الصراع بين التيارين الديني و العلماني في الفكر العربي)ی (د. محمد كامل ظاهر) کە لە کتێبەکەی بارووت کۆنترەو بەداخەوە دەستم نەکەتووە. با بەراوردکردنی ئەو کتێبە لەگەڵ کتێبەکەی میسری ڕاهێنان بێت بۆ ئەو خوێنەرە، یان ئەو ڕەخنەگرە، کە ئەو کتێبەی دەستدەکەوێت.

یەکەم دەنووسێت نۆڤەمبەر کە دەکاتە تشرینی دووەم)، ئەوەشی سەیرە، یاخود ڕاستتر بڵێم سەیر نییە ئەوەیە سەرەڕای نووسینەوەی هەموو زانیارییەکانی باروووت لەجیاتی ئەو سەرچاوەیە ناوی سەرچاوەیەکی تر دەنووسێت کە باروووت نووسیویەتی ئەویش: (الدکتور وجیه کوثراني، الدولة والخلافة في الخطاب العربي ابان الثورة الکمالیة) ئینجا میسری هەمان قسەکانی باروووت دەکات سەبارەت بە هەبوونی دوو دەسەلات لەو کاتەی دەوڵەتی عوسمانی: دەسەڵاتی شەرعی(ئەوەی سوڵتان لە ئیستەمبووڵ)و دەسەڵاتی ڕاستەقینە (ئەوەی ئەنجوومەن لە ئەنقەرە)، بەڵام میسری ئەو ڕاستییە دەکاتە ئەنجامێك کە خۆی پێی گەیشتووە(ل١٨٧).

دوای ئەوە باروووت باسی هەڵهاتنی سوڵتان وحید الدین لە ئیستەمبووڵ دەکات و کۆبوونەوەی ئەنجوومەنی نیشتمانی لە تشرینی دووەمی (١٩٢٢) (ل١٧) میسریش (ل١٨٧) باسی ئەوە دەکات بەڵام ئەمجارە بە پێچەوانەوە تشرینی دووەم دەکاتە ئۆکتۆبەر لەجیاتی نۆڤەمبەر.

ئەوی نە میسریو نە غەیری میسری نایانەوێت لەسەری بوەستن ئەوەیە دەسەڵاتەکەی مستەفا کەمال(کە نازناوی ئەتاتورك=باوکی تورکی لەخۆی نابوو) کۆششی کردبوو بۆ نەهێشتنی ڕێککەوتننامەی (سیڤر)و ئیمزاکردنی ڕێککەوتنامەی (لۆزان) لەجیاتی ئەو. باروووت باسی ئەوەی کردووە(ل١٦) میسریش هەر باسی کردووە(ل١٨٧ پەراوێزی ٤٠٢) باروووت پێویستی بەوە نەبووە لەسەری بوەستێت چونکە باسەکەی لەبارەی کوردەوە نییە بەڵام میسری کە دەزانێت ئەتاتورك عەلمانیەتی لە تورکیا دامەزراند(ل١٨٨) نایەوێت بڵێت ئەتاتورکی عەلمانی لۆزانی سەپاند. میسری تەنانەت پێچەوانەی ئەوە دەڵێت کاتێك دەنووسێت کە لۆزان ئەو زەمینەیەی بۆ

مستەفا کەمال ڕەخساندو ڕێککەوتننامەکە شەرعیەتی دایە پەیمانی ئەنقەرە.. تاد (ل١٨٧ پەراوێزیی ٤٠٢)[٢]، واتە کاری ئەتاتورك سوودوەرگرتن بوو لە (لۆزان) بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەیی و پێشێلکردنی ڕێککەوتننامەی (سیڤر)و بەم جۆرە میسری ناڕاستەوخۆ ئەتاتورك لە هاتنەدنیای ڕێککەوتننامەی لۆزان بێتاوان دەکات.

میسری (ل١٨٧) ((بردن))ێکی تر دەکات کاتێك باسی شەرعیەتدان بە جیاکردنەوە لەنێوان پلەی خیلافەتو پلەی سەڵتەنەت لەلایەن فەقیهە تورکەکانی سەر بە کەمالیەت دەکات (واتە خەلیفە تەنها پێشەوایەکی روحی بێت). میسری قسەی باروت دەکاتەوە کە ئەمیان لە کتێبی (الخلافة وسلطة الأمة) وەرگێڕانی عبدالغنی سنی بەگ وەریگرتووە ئەویش نەك ڕاستەوخۆ لەو کتێبە بەڵکو لەڕێگەی کتێبەکەی سەرەوەی دکتۆر (وجیە کَوْثراني) (باروت ل ١٧و پەراوێزی ٩ ل٣٨)، میسریی خۆشمان هەمان ئەم ئاماژانە دەنووسێتو پاڵێك بەباروتو کتێبەکەیەوە دەنێت.

بەڵام ئایا ناکرێت میسری بەڕاستی کتێبەکەی (کوثراني)ی بەکارهێنابێتو ئەو دەقەی (الخلافة وسلطة الأمة)ی تێدا بینیبێت؟ نەخێر چونکە ناکرێت باروت باسی (أ) بکاتو میسری باسی(أ) بکات (باروت) یەکسەر دوای ئەوە باسی (ب) بکات میسریش هەروەها، باروت بڵێت(ج)و میسریش بەهەمان تەرتیب بڵێت (ج)، دواییش کە باروت زۆر ڕۆیشتو میسری شوێنیکەوت میسری لەپڕ باسی ئەو دەقە بکاتو بڵێت بوەستن ئیلهامم بۆ هاتووەو من خۆم بینیومە، بەمەرجێك هەر لەسەر ڕێگەکەی باروتەو باروت بەهەمان

---

[2] جگە لەوە میسری شتەکانی تێکەڵ کردووە بەڵام باسکردنی ئەو تێکەڵکردنە زۆری دەوێت.

تەرتیب باسیکردووە.. ئەوە ئیلهام نییە ئەوە ((بردنێکی)) زەقە.[٣]

ئیلهامی میسری بەردەوام دەبێتو یەکسەر دوای ئەوانەی سەرەوە بەبێ ئاماژەکردن بۆ هیچ سەرچاوەیەك (کەواتە ئەمە بۆچوونی خۆیەتی) باسی فەتواکەی فەقیهانی تورك سەبارەت بە جیاکردنەوەی خیلافەت لە دەسەڵات[4] دەکاتو دەڵێت ڕیشەیەکی مێژوویی هەیەو دەچێتە سەر ئیجتهادەکانی (ئەلماوەردی) بەڵام چەمکی خیلافەت بەو جۆرەی کە ببێتە دەسەڵاتێکی ڕووحیو بەس ئەو سنوورە دەبەزێنێت کە کاتی خۆی (ئەلماوەردی) بۆ پایەی خیلافەت دەستنیشانی کردبوو چونکە موجتەهیدانی تورك بەم فەتوایە پایەی خیلافەتیان کردە هاوشێوەی دەسەڵاتی پاپا (ل١٨٧ – ١٨٨) ... ئەمەش دیسان ئیلهام نییە بەڵکو قسەی بارووتە (ل١٧)و میسری ئاماژەی بۆ نەکردووەو کردوویەتی بەهی خۆی.

لەسەرەوە سەرچاوەیەکمان بینی (ئەوەی دکتۆر کوثراني) کە میسری لە بارووتی ((بردووە))، سەرچاوەیەکی تر بریتییە لە کتێبێك کە دیسان بارووت ناوەکەی نووسیوە ئەویش وەك سەرچاوەی قسەیەك لەبارەی بەیاننامەی

---

[3] بەڵام ڕیشی تێدەچێت ئەو کتێبەی بینیبێت بەم بەڵگەیەی خوارەوە: میسری ل١٩٠ پ ٤١٣ دەڵێت سوودی لە چاپە نوێکەی کتێبەکە وەرگرتووە.. واتە ئەمە یەکێکە لەو سەرچاوە کەمانەی میسری ئیعتراف دەکات کە بەراستی بینیونی...ئینجا کەسێك دەیان سەرچاوەی نووسیوە گوایە بینیونیو بەکاریهێناون چ پێویستی بەوەیە بۆ سەرچاوەیەکی دیاریکراو بڵێت بینیومە؟ ئەوە قسەیەکە لەگەڵ خۆیدا دەیکات: ئەمەیانم بەڕاستی بینیوەو لە کەسم نەبردووە.

[4] وشەکەی میسری "دەسەڵات" هەڵەیەو ڕاستەکەی "سەڵتەنەت"ـە چونکە لەو نیزامەدا کە هاوشێوەی سەردەمەکانی دوایی دەوڵەتی عەبباسییە خەلیفە هێشتا بەشێك بوو لە دەسەڵات بەڵام دەسەڵاتی فیعلی (سوڵتان) دەیکرد.

شانزە زانای ئەزهەر کە لابردنی خەلیفە عەبدولمەجیدو ئیلغاکردنی خیلافەت بە نادروست دەزانێتو داوا دەکات بەپەلە کۆنگرەیەك لەبارەی خیلافەتەوە ببەسترێت(باروووت ل٢٧). بارووت دوای ئەوە باسی شتی تر دەکات: بابەتی شێخ موحەممەد حەسەنەین سەبارەت بە بەردەوام بوون لەسەر بەیعەتی عەبدولمەجیدو ئیددیعای خیلافەت لەلایەن مەلیك حسێنەوەو هەوڵی مەلیك فوئاد بۆ هەمان شتو دامەزراندنی لیژنەیەك بۆ خیلافەت... دوای هەموو ئەمانە ئینجا بارووت پەراوێزێك بۆ سەرچاوەکەی خۆی دادەنێت کە ئەمەیە: د. محمد حسين (الإتجاهات الوطنية في الأدب المعاصر) بەرگی دووەم، (ل٤٧–٤٩). میسری (ل١٨٨–١٨٩) تەنها بۆ زانیاریی یەکەم، واتە بەیاننامەی شانزە زانای ئەزهەر ئەو کتێبە وەکو سەرچاوەیەکی خۆی دەنووسێت (بەهەڵەش دەنووسێت سوڵتان عەبدولحەمید لەجیاتی عەبدولمەجید)، بەپاڵ ئەم سەرچاوەیەش کتێبەکەی بارووتیش دەنووسێت. چۆن ڕێکەوتێکی سەیریشە: بارووت بۆ ئەو زانیارییانە کتێبێك بەکاردەهێنێت بەناوی (ڕەوتە نیشتمانپەروەرەکان لە ئەدەبی هاوچەرخ) کە دیارە باس لە ئەدەبو سیاسەت دەکات نەك سیاسەت بەتەنیا، میسرییش لەهەمان خاڵو وێستگەدا هەمان سەرچاوەی ((دەستدەکەوێت))و ((دەیبینێت))و ((بەکاریدەهێنێت)).

میسری دوای ئەوە باسی بابەتەکەی شێخ محمد حەسەنەین وەکیلی پێشووی ئەزهەر دەکات کە داوای لە موسڵمانان کرد ((بەردەوام بن لە سەر بەیعەتکردن بە سوڵتان عەبدولمەجید ئەگەر بەئارەزووی خۆیشی کارکەنار بووەو دەستی لەپایەی خیلافەت هەڵگرتووە، دەبێ موسڵمانان بەیعەت بە خەلیفەیەکی تر بکەن)) (ل١٨٩).

سەرچاوەی میسری ئەم کتێبەیە کە نەیدیوە: تطور الفكر السياسي في الإسلام لە نووسینی د. فتحية النبراوي و د. محمد نصر مهنا، بەرگی دووەم ل٣٨٨.

ئەو کتێبە (ل٣٨٨–٣٨٩) باسەکە بەشێوەیەکی تر دەنووسێت: شێخ حەسەنەین ئەوەی نووسیبوو: ئوممەتی میسری شایەنی خیلافەتەو لەهەموو میللەتێکی تر هەقترە وەریبگرێت چونکە چەندین هەزار زانای ئاینیو قوتابیی عیلمی تێدایەو ئەزهەریش هەر لە میسرە.

جیاوازیی دوو دەقەکەش بەسە بۆ سەلماندنی ئەوەی میسری سەرچاوەکەی نەبینیوە. خۆشیش ئەوەیە میسری ئەو قسەیەی خستۆتە ناو کەوانەوە کە نیشانەی وەرگرتنی دەقاودەقە.

بارووت سەبارەت بە هەوڵی دامەزراندنەوەی خیلافەت لە میسردا دەڵێت وا دیارە مەلیك فوئاد هاندان(تەشجیع کردن)ی بەریتانیای دەستکەوبێت، بەریتانیاش بیری لەوە دەکردەوە پایەی خیلافەت بۆ ئیحتواکردنی موسڵمانانی هندستان بەکاربهێنێت(ل٢٨) بەڵام میسری یان لەو قسەیە تێناگات یان تێدەگاتو دەیەوێت وای پیشان بدات حەزکردنی بەریتانیا مەسەلەیەکی بڕاوەیە بۆیە دەڵێت: ((سەرچاوە مێژووییەکانیش بەگشتی جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کە بەریتانیا ڕۆڵێکی دیاری هەبووەو هانی پادشای میسری داوە هەوڵ بدا پایەی خیلافەت بۆ خۆی مسۆگەر بکات)) (ل١٨٩–١٩٠).

بڕگەکەی میسری دەستکارییەکی تەواوی ئەوەی بارووتە چونکە بەپێی ئەو کتێبە نازانین کامانەن ((سەرچاوە مێژووییەکان)) چونکە سەرچاوەکەی میسری ئەوەی بارووتە، بارووتیش لەو شوێنەدا ئاماژەی بۆ هیچ

سەرچاوەیەك نەداوەو تەنها دوای بڕگەیەكی تر كە باسی مستەفا كەمال دەكات ناوی كتێبەكەی ئەرمسترۆنگ (گورگی بۆر) دەهێنێت. ئەمە یەك، دووش ئەوەیە ئەو ((سەرچاوە مێژووییانە)) جەخت لەسەر دەوری بەریتانیا ناكەن چونكە بینیمان سەرچاوەكەی میسری (واتە بارووت) دەڵێت ((وادیارە)) یاخود ((واپێدەچێت)).

میسری لە دێڕەكانی دوای ئەوە مەبەستی خۆی ڕوونتر ئاشكرا دەكات: ئەو دەیەوێت خوێنەر تێبگەیەنێت كە بەریتانیا مانەوەی خیلافەتی مەبەست بوو ئەوەتا دەنووسێت: ((پێشتریش بەریتانیا هەوڵێكی زۆری دا نەهێڵێ (مستەفا كەمال) پایەی خیلافەت ئیلغا بكات. لەڕێگای چەند ڕێبەرێكی ئاینییەوە هانی موسڵمانی هیندستانی دا دژ بە هەڵوێستی تازەی تورك بوەستنو ڕێگا نەدەن پایەی خیلافەت لەبەین بچێ!! كاتێكیش (مستەفا كەمال) بەكردەوە سیستەمی خیلافەتی نەهێشت هەلێكی باشتر بۆ بەریتانیا ڕەخسا هەوڵی دامەزراندنی خیلافەتێكی عەرەبی–ئیسلامی بدا، لەو كاتەشدا كەس لە پادشای میسر گونجاوتر نەبوو، خودی پادشای میسریش زۆری مەبەست بوو.. تاد) (ل١٩٠).

دوو سێ دێڕی یەكەمیش لەڕاستیدا هەر لە كتێبەكەی بارووتدا هاتوون بەڵام بەشێوەیەكی ترو میسری بەئارەزووی خۆی تێكیداون. وەك چۆنیش میسری بڕگەی سەرەوەی دوای باسی بەریتانیا نووسیوە، بارووتیش دوای باسی بەریتانیاو خیلافەت وفوئادو موسڵمانانی هیندستان دەڵێت: پێشتر مستەفا كەمال هەڵمەتێكی مەنهەجیی كرد بۆ ناوزڕاندنی دوو پێشەوای موسڵمانی هیندی (ئاغا خان)و (ئەمیر عەلی) كە بەناوی موسڵمانانی هیندستان داوایان لێكردبوو ڕێز لە پایەی خەلیفە بگرێت مستەفا كەمالیش

بە داردەست (صنائع)ی ئینگلیز ناوی بردن (ل٢٨).

هەڵگێڕانەوەی زانیارییەکانیش بەردەوام دەبێت کاتێك میسری دەڵێت کە هەلێکی باشتر بۆ بەریتانیا ڕەخسا هەوڵی دامەزراندی خیلافەتێکی عەرەبی ئیسلامی بدا (ل١٩٠) لەکاتێکدا باڕووت باسی هاندانی مەلیك فوئاد بۆ دەستکەوتنی پایەی خیلافەت وەك بەشێك لە سیاسەتەکەی بۆ دامەزراندنی خیلافەتێکی عەرەبی دەکات ئینجا باڕووت ئەوە بەشێوەیەکی ئەکید ناڵێت بەڵکو دەڵێت: ((دەتوانرێت وا دابنرێت)) باڕووتیش باسی خیلافەی عەرەبی–ئیسلامی ناکات، بەڵام میسری مەبەستێتی ناوی ئیسلام بەهەموو شتێکی عەرەبییەوە بلکێنێت‌و بەپێچەوانەوە.

ڕەنگە لەم شوێنە گونجاوترمان نەبێت بۆ باسکردنی بەریتانیاو فوئادو خیلافەت:

باڕووت باسی دەکات کە یەکدەنگی نەبوو لەبارەی دانانی فوئاد بە خەلیفە وەکو ئەوانەی وڵاتی میسریان بە شوێنی شیاوی دامەزراندنی خیلافەت نەدەزانی وەکو شێخی ئەزهەرو ڕەزا، ئا لەو کاتەدا بوو (ساڵی ١٩٢٥) شێخ عەلی عەبدولڕازق کتێبە ناودارەکەی بڵاوکردەوە (ئیسلام‌و بنەماکانی فەرمانڕەوایی–الإسلام وأصول الحكم) (ل٢٨–٢٩).

باوکی عەبدولڕازقیش پەیوەندییەکی توندوتۆڵی هەبووە لەگەڵ ئینگلیزو ئەو بۆچوونە هەیە کە بڵاوکردنەوەی ئەو کتێبە لەو کاتەدا دەگەڕێنێتەوە بۆ خواستی ئینگلیز دژ بە زیندووکردنەوەی خیلافەت[5].

هەڵوێستی ئینگلیز لە خیلافەت لەوەدا دەردەکەوێت کە پرۆژەکەیان بە

[5] زانیارییەکی دووردرێژ لەو بارەیەوە هەیە لە کتێبێك بەناوی فصل الدين عن الدولة کە بەداخەوە ئێستا لەبەردەستمدا نییە.

جیددی وەرنەگرتبوو ئەگینا ئەگەر بەلایانەوە گرنگ بوایە دەیانتوانی وەکو هێزێکی داگیرکەر دەوڵەتی خیلافەت لە میسردا بسەپێنن، ئەوان تەنانەت پشتگیریی خەونەکەی شەریف حسێنیشیان نەکرد کە نیازی بوو بەپشتیوانیی ئەوانەوە خیلافەتێکی عەرەبی دابمەزرێنێت بەڵکو بەپێچەوانەوە وڵاتانی شام‌و عیراق‌و حیجازیان پەرت کرد.

بەکورتی بۆچوونێکی لاوازە گەر بڵێین ئینگلیز هانی فوئادی دا بۆ دامەزراندنی خیلافەت، وەك وتیشم لەبەر ئەم هۆیەیە باروت دەڵێت: ((وا پێدەچێت)) واتە دەیخاتە خانە ئەگەر بەڵام میسرییەکەی کوردستان ئەو شتانە نازانێت‌و بەپێی نیازەکەی خۆی پێویستە ئەو هاندانەی ئینگلیز ڕاستییەکی حاشا هەڵنەگر بێت.

میسری لەبارەی ڕەزاو مستەفا کەمالەوە لە باروت وەردەگرێت بەڵام ناوی کتێبەکەی ئەو نابات‌و لەجیاتی ئەوە ناوی ئەو سەرچاوەیە ((دەبات)) کە باروت نووسیویەتی. باروت ئەمانە دەڵێت:

ڕەزا نەیدەویست خیلافەتی عوسمانی زیندووبکرێتەوە چونکە ئەو وەکو فەقیهانی سەر بە مستەفا کەمال ئەو دەوڵەتەی وەکو خیلافەتی (تەغەللوب)و پادشایەتییەکی (عەضووض) دەبینی بەڵام ئەنجوومەنی نیشتمانیی تورك کە بەڕاستی ئەهلی حەل‌و عەقد پێکدەهێنێت (تەغەللوب)ێکی تری خستە جێگەی ئەو (تەغەللوب)ـە، بەواتایەکی تر ئەو خیلافەتە ڕووحییەی لەکاتی ئەنجوومەنی نیشتمانیدا بڕیاری لەسەر درا خیلافەتێکی شەرعی نییە بەڵکو خیلافەتێکی نوێی (تەغەللوب)ـە، بەڵام لەهەمان کاتدا ئەو ڕازییە بەوەی ناوی خیلافەتی لێ بنرێت(ل٢٣).

پەراوێزی ٢٣ لە لاپەڕە٣٩ ئاماژە بۆ کتێبەکەی ڕەزا دەکات (الخلافة أو

الإمامة العظمی) ل٨٧ کە لە دووتوێی کتێبەکەی (کوثراني) جارێکی تر بڵاوکرایەوەو دەڵێت: لەبارەی دیدی ڕەزا سەبارەت بە خیلافەتی ڕووحی وەکو خیلافەتێکی نوێ (تەغەللوب) بڕوانە ل٧٤.

دوای ئەم بڕگەیەی سەرەوەش دەڵێت کێشەی ڕەزا لەگەڵ بڕیارەکەی مستەفا کەمال سەبارەت بە خیلافەتی ڕووحی بریتییە لە کێشەی جیاکردنەوەی تەواوی دین‌و دەوڵەت (ل٢٣) لێرەشدا ئاماژە بۆ هەمان سەرچاوە دەکات‌و دەنووسێت لاپەڕە (٥٣).

میسری (ل١٩٢) دوور لەئەمانەتەوە ئەو قسانەی باروت وەردەگرێت‌و لەجیاتی ئاماژە بۆ نووسینەکەی باروت لەپەراوێزدا دەنووسێت: محمد رشید رەزا الخلافة أو الإمامة العظمی ، بڕوانە (الدکتور وجیه کوثراني، الدولة والخلافة ...) ل٤٧.[٦]

لەلایەکی ترەوە میسری سەلماندوویەتی کە هیچ شارەزاییەکی لەو زاراوانە نییە کە لە بواری فیقهی سیاسیی ئیسلامیدا هەن. میسری نەیزانیوە خیلافەتی (تغلب)و پادشایەتی (عەضووض) چین بۆیە دەنووسێت: ((سیستەمی لەمێژینەی پاشایەتی))، هەروەها ئەو بۆچوونەی ڕەزا کە باروت نەقڵی دەکات ئەویش کە ئەنجوومەنی نیشتمانی لای ئەو ئەهلی حەل‌و عەقد پێکدەهێنێت لای میسری وای بەسەردێت: ((لەبەرئەوە بە

---

[6] لێرەدا نموونەیەکە لەسەر ((بردنی)) کوێرانە کە شوێنەوار لەدوای خۆیدا جێدەهێڵێت چونکە وەك بینیمان ئاماژەکەی باروت بۆ ئەو سەرچاوەیە بریتییە لە لاپەڕەکانی (٨٧)و (٧٤)و (٥٣) کە هیچیان لاپەڕە (٤٧) نین کە میسری نووسیویەتی. میسری تەنها لاپەڕە (٧٤)ی بینیوەو بە(٤٧) ی زانیوەو ژمارەی لاپەڕەکانی تری پشتگوێ خستووە هەرچەندە ئەو شتانەی میسری دەیانووسێت لەو لاپەڕانەدا هاتوون.

ئیجتیهادی خۆی جەمعییەتی نیشتمانیی تورك دەخاتە شوێنی خەڵکی خاوەن دیدو تەجروبەوەو پەسەندی دەكات))..تەعبیر ئەهلی حەلو عەقد، کە میسری دەڵێت ((خەڵکی خاوەن دیدو تەجروبە))، زاراوەیەکی فیقهی سیاسیی ئیسلامییەو چەند بۆچوونێکی لەبارەوە هەیە: زانایانن یان زانایانو سەرۆکانو پیاوە دەرکەوتووەکانن.. تاد، تەعبیرەکەی میسریش نەك تەنها بەلای ئەو واتایەدا ناچێت بەڵکو تەعبیرێکی شێواوەو هیچ واتایەکی نییە.

میسری زۆر پێش ئەوانەی سەرەوە لە باروت ((دەبات)) .. واتە باسی ڕەزاو هەڵوێستەکەی لە ئیلغاکردنی خیلافەتو لەیەکچوونو جیاوازیی بیروبۆچوونی ئەو لەگەڵ فەقیهە تورکەکانی سەر بە ئەتاتورك. پێشتریش مەسەلەی ئیلغاکردنی خیلافەتو هەوڵەکەی مەلیك فوئاد بۆ خیلافەت .. بەڵکو زۆر پێشتریش (ل١٨٣ بەدواوە).

باروت باسی ئەو حزبە دەکات کە لە مێشکی ڕەزادا بووە بەناوی(حزبی چاکسازیی ئیسلامیی میانڕەو)و بەتەما بووە مستەفا کەمال بچێتە ناو ئەو حزبە کە دەتوانێت هەموو ئەو کەسانە لە هەردوو لایەنەکەوە ڕابکێشێت کە ئامادەن ئوممەتی ئیسلامی نوێبکەنەوە(باروت ل٢٣)، میسریش کە دەبینێت دوای ئەوە باروت باسی بەشداریکردنی ڕەزا لە بزاڤی قەومی دەکات لەو قسەیەی سەرەوە تێناگاتو دەڵێت ڕەزا دەیەوێت ئەو حزبە ببێتە ((ئامرازێکی سیاسی بۆ هەموو ئەو کەسانەی ئامادەن گیان بکەنەوە بەبەر نەتەوەکەیانداو لە پێناو ژیاندنەوەیدا تێدەکۆشن)) (ل١٩٢–١٩٣) لێرەشدا سەرەڕای تێنەگەیشتن ناوی کتێبەکەی ڕەزا، لە دوو توێ کتێبەکەی (کوثراني)، ((دەبات))و دەنووسێت: سەرچاوەی پێشوو ٩١–٩٢–٩٣ میسری لێرەدا تەنانەت شێوەی نووسینی لاپەڕەکەش لە باروت دەبات

چونکە ناوبراو بە هەمان شێوەو ڕەسم دەینووسێت واتە: ص ٩١-٩٢-٩٣.

زانیارییەکی تری باروت کە میسری نەقڵی دەکات بەڵام سەرچاوەکەی باروت ((دەبات)) هەروەها زانیارییەکە دەشێوێنێت باسی بەشداریکردنی ڕەزایە لە بزاڤی قەومی بەڵام لەهەمان کاتدا بەتوندی دژ بەو ((بێباوەڕانە)) دەوەستێتەوە کە دەیانەوێت پەیوەستی ئیسلامی بگۆڕنەوە بە پەیوەستی ڕەگەز، موسڵمانە قەومییەکانیش بە ((موسڵمانە جوگرافییەکان)) ناو دەبات (باروت، ل٢٣-٢٤). میسری لە باسی بەشداریکردنی ڕەزا لەو بزاڤە کەرەستەیەکی دەستدەکەوێت بۆ مەبەستەکەی خۆی: لکاندنی سیفەتی نەتەوەیی بە هەموو ڕێکخراو و کەسایەتییە ئیسلامییە دیارەکان. میسری دەنووسێت: ڕەزا لەبنەڕەتدا خاوەنی پرۆژەیەکی نەتەوەییە بەڵام لەبەرگێکی ئاینیدا، بەکردەوەش لەناو حزبی وادا کاریکردووە نە لە بەرنامەی سیاسیو نە لە هیچ ئەدەبیاتێکدا باسی پەیڕەوکردنی شەریعەتی ئیسلامیی نەکردووە... تاد (ل١٩٥) میسری قسەکەی سەرەوەی باروت هێندە دەشێوێنێت تا دەیگەیەنێتە ڕادەی تەزویرکردن، ئەوەتا دەنووسێت: ((یەکێتیی جیهانی ئیسلام کە زۆر پەرۆشی بووەو بەرگریی لە بوونو بەردەوامی دەکرد بۆ ئەوە بوو بیکاتە فاکتەری زیندووکردنەوەی ڕۆڵی عەرەبو ڕێبەرایەتیی موسڵمانانی جیهانی پێ بسپێرێ)) ل١٩٦.

ئینجا ئەو هێرشە توندەی ڕەزا دژی ئەوانەی پەیوەستی ئیسلام دەگۆڕنەوە بە پەیوەستی ڕەگەزو بە بێباوەڕ ناویان دەباتو جارێکی تر موسڵمانە قەومییەکان بە موسڵمانە جوگرافییەکان ناو دەبات... لەسەر دەستی میسریدا دەگاتە پلەیەکی بەرزی تەزویر کاتێك دەڵێت: ((ئەوەندەش پەرۆشی ئەم مەسەلەیە بووە خسوسیەتی نەتەوەیی لە گەلانی موسڵمانانی

غەیری عەرەب دەستێنێتەوە پێی وایە ئەوانەی قسە لە جیاوازیی نەتەوەیی دەکەن فریان بەسەر ئیسلامەوە نییەو (موسڵمانی جوگرافیایین))) ل١٩٦.

تەزویرەکەش قێزەونتر دەبێت کاتێك لای باروت ئەوە دەخوێنینەوە کە ڕەزا دەرکەوتنی مەسەلەی نەتەوەیی لە جیهانی ئیسلامیدا دەبینی بەڵام ئەو هەمیشە بە یەکێتیی ئەو جیهانەی دەبەستەوە (باروت، ل٢٣)... کە دیارە ئەمە چەند دوورە لە تەزویرەکەی میسری: ((سەندنەوەی خسوسیەتی موسڵمانانی غەیری عەرەب)).

ئەم جۆرە تەزویرە لە شوێنی دیکەی کتێبەکەیدا دەبینینەوە چونکە مەبەستی میسری (یان با بڵێین مەبەستێکی میسری چونکە مەبەستێکی تری هەیەو پەیوەندیی بە قازانجی شەخسییەوە هەیە) ئەوەیە هەموو کەسایەتیو ڕێکخراوەکانی جیهانی ئیسلامی بە بەرژەوەندیی نەتەوەییەوە ببەستێتەوەو لەوەش وردتر: ئەو کەسو ڕێکخراوانە ئەگەر عەرەب بن ئیسلام دەکەنە پەردەیەك بۆ شاردنەوەی ئامانجەکانی عەرەبایەتیو تەماعی نەتەوایەتی.

دوای ئەوە میسری باسی بەرەنگاربوونەوەی بۆچوونەکانی ڕەزا لەلایەن عەلی عەبدولڕازق دەکات، لێرەشدا هەمان کار دەکات واتە نەقڵکردنی زانیارییەکان لە باروتو ((بردنی)) ناوی سەرچاوەکانی کە یەکەمیان هەر کتێبەکەی ڕەزایە بەڵام دیسانەوە دەیسەلمێنێت کە بەپاڵ ((بردن)) باش لە قسەکانی تێناگات. باروت باسی دوو ڕەوت دەکات کە یەکێکیان ئەوەی ڕەزایەو بە (تەوژمی سەلەفیەتی ڕۆژهەڵاتی) ناوی دەباتو کە داوای بەرنامەیەکی تایبەتی کردبوو بۆ ئامادەکردنی پاڵێوراوانی خیلافەتو هەڵبژاردنی خەلیفەی موجتەهید (باروت، ل٣٥) کەچی میسری دەنووسێت: ڕەزا لە تێڕوانینێکی سەلەفییەوە داوای کرد کە دەبێ بە پشتبەستن بە

بەرنامەیەکی تایبەت چەند کەسێك بۆ پایەی خیلافەت کاندید بکرێن... تاد(ل ١٩٨)... ئەمەش نەشارەزاییەکی تەواوە: ئەوەی تەرح کراوە پەیوەندیی بە سەلەفییەتەوە نییە بەڵام لەبەر ئەوەی میسری ناوی (تەوژمە سەلەفییە ڕۆژهەڵاتییەکە) دەبینێت تەرحەکەی ڕەزا دەکاتە تێڕوانینێکی سەلەفی!

دوای ئەوە میسری شوێن پێی باروووت هەڵدەگرێتو باسی (عبدالحمید بن بادیس) دەکاتو قسەکانی نەقڵ دەکات سەبارەت بەستایشکردنی ئەتاتورك لێرەشدا سەرچاوەیەکی تر لە باروووت دەبات ئەویش کتێبی د. محمد عمارە: الإسلام والعروبة والعلمانية.

میسری وەکو دەڕڕاسەی جووتیارێکی تەمبەڵ بەرهەمی خەڵکی دەدورێتەوەو بێئەوەی بەخۆی بزانێت گەنمو مرۆر تێکەڵ بە یەك دەکات.

سەرەتا بن بادیس سەبارەت بە مەسەلەی خیلافەت، وەك لەخوارەوە دەیبینین، خۆی بە مەسەلە فیقهییەکە سەرقاڵ ناکات (باروووت، ل٣٥) کەچی میسری پاش باسکردنی جیاوازیی نێوان بۆچوونی رەزاو بن بادیس دەڵێت کە ئەوە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی فیقهی ئیسلام نەیتوانیوە مەسەلەی دەسەڵاتو دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسلام یەکلایی بکاتەوەو هەر هەوڵێك کە بەدرێژایی مێژووی ئیسلام لەو بارەوە دراوە نەیتوانیوە لەسەر بناغەی دەق خۆی بسەپێنێت (میسری، ل١٩٨).

بەواتایەکی تر باروووت کە باسی بن بادیس دەکات دەڵێت لە لایەنە فیقهییەکەی نەکۆڵیوەتەوە چ جای ئەوەی بن بادیس بێتە سەرچاوەیەکی فیقهی ئیسلامی سەبارەت بە خیلافەت. بەکورتی جیاوازیی نێوان تەوژمەکەی (رەزا)و (بن بادیس) ئەوەیە یەکەمیان داوای دەکرد پاڵێوراوانی

خیلافەتو پاشان خەلیفە دەستنیشان بکرێن لەکاتێکدا دووەمیان دەیوت خیلافەت خەیاڵەو نایەتەدیو لەجیاتیی ئەوە دەزگای ئەهلی حلو عەقد هەبێت، بەم جۆرەش دوو هەڵوێستەکە سیاسینو باسی دەق نەکراوە، باسیش لە تەنها دوو کەس کراوە بەڵام میسری ئەوەی باس نەکراوەو عەیب نییە دەیکاتە عەیبێك بۆ هەموو فیقهی ئیسلامی ئەویش ((بەدرێژایی مێژوو)).

باروت بە ئاماژەکردن بۆ کتێبەکەی (عمارة) باسی بۆچوونەکانی (بن بادیس) دەکات کە لەبارەی مەسەلەی خیلافەتەوە خۆی ناخاتە ناو موناقەشەی فیقهی کە ئایا مەسەلەیەکی شەرعیو ئاینییە یان مەسەلەیەکی سیاسییە (ل٣٥)و نیزامی خیلافەت دەگۆڕێت بۆ دەزگای ئەهلی حەلو عەقد کە لای ئەو مەرجیعەتێکی ئاینیی ڕووتەو دوورە لە سیاسەت (ل٣٦). میسریش ئەمانەو قسەی تری باروت نەقلٚ دەکات بەڵام ناوی کتێبەکەی د. محمد عمارة ((دەبات)) سەرەڕای ئەوەش هەڵە لەو ((بردنە)) دەکات وەك قسەی بن بادیس سەبارەت بە خەیاڵی خیلافەت کە قەت نایەتەدیو کە باروت بەم جۆرە دەیهێنێتەوە:

لەسەرەتای ئیسلامدا، ماوەیەکیش دوای ئەوە (بەڵام لەحاڵەتی پەرتەوازەییو پشێوی –علی فرقة واضطراب) ڕوویدابوو کە تاکە کەسێك دەبووە خەلیفە، پاشان پێویستی کرد چەند خەلیفەیەك لە ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوادا هەبوونایە، دوای ئەوەش لەواتا ئەسڵییەکەی جیابووەوەو وەکو هێمایەکی ڕواڵەتیو تەقدیسی مایەوە کە هیچ پەیوەندییەکی بە وەزعەکانی ئیسلامەوە نییەو هێمایەك بوو بۆ خیلافەتی ساختە (باروت ل٣٦).

بزانین چۆن میسری ئەو قسەیە ((دەبات)):

جا ئەگەر لەسەرەتای ئیسلامەوە یان دوای ئەو قۆناغە کەسێك کەڵکی لەئاژاوەو ناکۆکی وەرگرتبێتو لەسایەی پشێویو نائارامیدا گەیشتبێتە پایەی خیلافەتو دوای ئەویش چەندەها جار پایەی خیلافەت بۆ ئەمو ئەو تازە کرابێتەوە بەڵگەی ئەوەیە کە خیلافەت ڕەمزێك بووەو هیچی ترو فرِی بەسەر بنەماکانی ئیسلامەوە نەبووە. (بن بادیس) لەوەیشی تێدەپەڕێنیّو سیستەمی خیلافەت بە ڕەمزی ساختە دەزانیّ (میسری ل٢٠٠).

دەبوایە خەتمان بەژێر هەموو بڕگەکەدا بهێنانە چونکە سەرتاپا شێوێنراوەو هەر ڕستەیەکی بەڵگەیەکی تێنەگەیشتنی میسری لە دەقەکە دەسەلمێنێت، ئەوەش جگە لە تەزویرکردنی دەقەکە. هەر لەسەرەتاوە جیاوازیی نێوان وشەی (اذ)و (اذا) نازانێت، پاشان جگە لە سەلماندنی ئەوەی ناتوانێت دەقەکە بەدروستی بخوێنێتەوە تا بزانێت کابرا مەبەستی لە سەردەمی دوای سەرەتای ئیسلامە کاتێك باسی پەرتەوازەییو پشێوی دەکات نەشارەزاییی خۆی لەبارەی مێژووی ئیسلام دەسەلمێنێت چونکە وادەزانێت لەسەرەتای ئیسلامدا(صدر الاسلام) کەس هەبووە کەڵکی لە ئاژاوە وەرگرتبێتو لەسایەیدا بووبێتە خەلیفە، بەڵام ئەوە هیچ لە چوار خەلیفەی یەکەم ناگرێتەوە مەگەر (عەلی) کە پاش ئاژاوەکەی دوای کوشتنی (عوسمان) خەڵکێك هەبوون چووبوونە لایو داوایان لێکردبوو ببێتە خەلیفە، دوای ئەوەش کە (بن بادیس) باسی فرەخەلیفەیی دەکات دەڵێت: (ثم قضت الضرورة بتعدده في الشرق والغرب). هەر کەسێکیش ئاگای لە مێژوویی سەردەمە ئیسلامییەکان بێت دەزانێت مەبەستی لە هەبوونی خەلیفەی عەبباسی لە ڕۆژهەڵاتو خەلیفەی ئەمەوی لە ئەندەلوس(ڕۆژئاوا)و دوایی خەلیفەی فاتیمی لە ڕۆژهەڵاتی جەزائیرو توونسو دواتر لە میسرو پاشان لە

شام، ئەوەشە واتای وشەی (تعدد) بەڵام میسری دەنووسێت: ((دوای ئەویش چەندەها جار پایەی خیلافەت بۆ ئەمو ئەو تازە کرابێتەوە))، ئەمەش جگە لە تێنەگەیشتن لە دەق‌و نەزانینی مێژوو قسەیەکی بێمانایە چونکە یانی چی پایەی خیلافەت بۆ کەسێك تازە کرابێتەوە؟ تازەکردنەوەی خیلافەت واتای هەبوونی شێوە هەڵبژاردنێك یان دامەزراندنێك کە ساڵی جارێك یان دوو ساڵ جارێك یان دە ساڵ جارێك تازە دەکرایەوە.

دوای ئەوە بن بادیس باسی سەردەمەکانی دواتر دەکات کە خیلافەت بووە هێما کەچی میسری خراپ تێدەگات‌و دەنووسێت کە ئەوە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی خیلافەت تەنها ڕەمزێك بووە، ئەوەش نەشارەزاییەکی ترە لە مێژووی ئیسلام دەنا هەر کەسێك شتێکی کەمی لەو مێژووە خوێندبێتەوە ناڵێت خەلیفە راشیدەکان یان موعاویە یان عەبدولمەلیك کوڕی مەڕوان یان سولەیمان یان هیشام یان ئەبو جەعفەر ئەلمەنسوور یان هاڕوون ئەلڕەشید تەنها ڕەمزێك بوون.

میسری کۆتایی بەو فەزاحەتە دەهێنێت کاتێك قسەکەی بن بادیس هەڵدەگێڕێتەوە سەبارەت بە سەردەمەکانی دواتری خیلافەت (تێبینی بکە: سەردەمەکانی دواتر نەك هەموو سەردەمەکان) کە ئەو خیلافەتە لە واتاکەی دەرچوو و بوو بە هێمایەك‌و پەیوەندیی بە هیچ وەزعێکی ئیسلامەوە نەماو بووە هێمایەك بۆ خیلافەتی ساختە. میسریش قسەکە هەڵدەگێڕیتەوەو ئەو حاڵەتە نوێیە دەکات بە حاڵەتی کۆن‌و ئەسڵی کاتێك قسەکەی بن بادیس کە خیلافەت ((پەیوەندیی بە هیچ وەزعێکی ئیسلامەوە نەما)) دەکاتە ((فڕی بەئیسلامەوە نەبووە)). بینیشمان قسەکەی بن بادیس کە خیلافەت لە سەردەمە نوێترەکان بووە ڕەمزێکی ساختە لای میسری دەبێتە ئەمە: ((بن

بادیس ئەوەش تێدەپەڕێنێت‌و سیستەمی خیلافەت بە ڕەمزی ساختە دەزانێت)).

ئەو هەمووە فەزاحەتەش کە لە پێنج شەش دێڕدا هەن ئەنجامی چاوەڕوانکراوی کاری کەسێکە ((بردن)) پیشەی بێت‌و لەسەر بەرهەمی خەڵکی تر بژی.

میسری ئەوانەی سەرەوە دەنووسێت‌و تەنها پێنج دێڕی دەمێنێت بۆ کۆتایی ئەو بەشە کە باس لە کەسانێک‌و بزاڤێک دەکات کە نەماون، دوای ئەوەش دەچێتە سەر بەشی ئیخوانی موسلمین کە تا ئێستا هەن، دیاردەیەکی زانراویشە کە مرۆڤ بەرامبەر هاوسەردەمەکانی خۆی، ئەگەر لەگەڵیاندا ناکۆک بێت، ڕەقترە، کەواتە دەبێت میسری چی لە ئیخوان بکات؟